

SPP209 RIZIKOVÉ SKUPINY A RIZIKOVÉ JEDNÁNÍ
(Úvod do aplikované sociologie sociální deviace
v oblasti sociální politiky a sociální práce)

1.
SOCIÁLNÍ SKUPINY A JEDNOTLIVCI S RIZIKOVÝM JEDNÁNÍM
JAKO PROJEV SOCIÁLNÍ DEVIACE

OBSAH:

- 1. ÚVOD ANEB SOCIÁLNÍ SKUPINY A JEDNOTLIVCI S RIZIKOVÝM JEDNÁNÍM JAKO PROJEV SOCIÁLNÍ DEVIACE, RESP. JAKO PŘEDMĚT ZÁJMU SOCIOLOGIE DEVIACE/SOCIOLOGIE DEVIANTNÍHO CHOVÁNÍ**
- 2. CO JE TO (SOCIÁLNÍ) DEVIACE, JAKÉ POJMY JI SYNONYMIZUJÍ A CO JE PŘEDMĚTEM JEJÍHO ZKOUMÁNÍ ?
CO JE TO SOCIÁLNÍ DEZORGANIZACE ?
CO JE TO ANOMIE A JAKÉ JSOU JEJÍ PŘÍČINY?
CO JE TO SOCIÁLNÍ PATOLOGIE ?
CO JE TO SOCIÁLNÍ DEVIACE?**
- 3. PŘÍSTUPY KE KONCEPTUALIZACI SOCIÁLNÍ DEVIACE**
- 4. JAKÝMI DALŠÍMI POJMY (KROMĚ SOCIÁLNÍ DEZORGANIZACE, ANOMIE A SOCIÁLNÍ PATOLOGIE) MŮŽE BÝT POJEM SOCIÁLNÍ DEVIACE (SPECIFIČTĚJI ČI NAOPAK OBECNĚJI) OZNAČOVÁN?**
- 5. KOMPONENTY SOCIÁLNÍCH DEVIACÍ, JEJICH KLASIFIKACE A TYPOLOGIZACE**
- 6. JAK VYMEZUJEME RIZIKOVÉ SKUPINY A JEDNÁNÍ A JAKÉ SKUPINY A JAKÁ JEDNÁNÍ LZE TEDY POVAŽOVAT ZA RIZIKOVÁ ?**
- 7. RŮZNÉ TYPY TEORIÍ DEVIANTNÍHO CHOVÁNÍ**

1. ÚVOD

ANEB SOCIÁLNÍ SKUPINY A JEDNOTLIVCI S RIZIKOVÝM JEDNÁNÍM JAKO PROJEV SOCIÁLNÍ DEVIACE, RESP. JAKO PŘEDMĚT ZÁJMU SOCIOLOGIE DEVIACE/SOCIOLOGIE DEVIANTNÍHO CHOVÁNÍ

- rizikové skupiny a rizikové jednotlivce a jejich chování a jednání lze zkoumat v rámci vědní disciplíny - sociologie deviace/deviantního chování, a to i přesto, že

samotná „...sociologie sociálních deviací netvoří... koherentní vědeckou disciplínu ale jedná se ... spíše o soubor relativně nezávislých, mnohdy si konkurujících a protichůdných představ o zdrojích i praktickém řešení tíživých sociálních problémů.“ (Munková 2004: 7)

K historii vzniku zkoumání sociálních deviací

- od 70. let 19. století byli američtí sociologové konfrontováni s imigrací, migrací venkovského obyvatelstva do industrializujících se měst, měnící se sociální a etnickou strukturou, změnami v ekonomických i náboženských institucích (masová imigrace s J a Východní Evropy v letech 1886-1916 = 19 milionů imigrantů)
- hovořilo se o vysokém podílu přistěhovalců na kriminalitě, alkoholismu, pohlavních chorobách, duševních nemocech, což vyvolalo snahu definovat tyto skupiny populace jako defektní, závislé a delikventní a řešit je prakticky pomocí aplikované disciplíny, která měla povahu sociální práce (srv. Berger)

- první generace amerických sociologů pocházela převážně z protestantského prostředí, a proto deviantní fenomény porovnávali se svými hodnotami protestantské střední třídy... bojovat proti chudobě, kriminalitě a degradujícím podmínkám života v městských slumech považovali za morální závazek

- důraz byl kladen ve směru Spencerovského biologismu, kdy cílem sociální patologie bylo hledání prostředků k odstranění sociální choroby a příčina problémů byla spatřována ve slabých a nedostatečně adaptovaných jedincích (individuálních patologiích)

- postupně byly pro vysvětlení sociálních jevů užity lidské zájmy (bohatství, vláda) tvořené lidskými přáními a tužbami (Albin Small, Gumpłowitze, Ratzenhofer)
- bylo zkoumáno ovlivnění jedinců prostřednictvím záměrných (sociální kontrolou) a nezáměrných (zvyk, móda, veřejné mínění) vlivů ve snaze přizpůsobit chování jedince akceptovaným společenským vzorům
- ve 20. letech minulého století se projevila snaha nahradit koncepty individuální patologie koncepty sociálního selhání v důsledku neadekvátní socializace těchto jedinců

Počáteční výzkumy na poli sociologie sociálních deviací

- studium deviantního chování je historicky spojeno s pracemi reformě orientovaných francouzských a britských sociálních myslitelů z konce 18. a začátku 19. století (R.Owen, J.Sinclair, A.Guerry, A.Quételet), kteří se zabývali společensky škodlivými/chorobnými jevy jako je bída, prostituce, krádeže, jejich sociálními souvislostmi a podmíněností
- tyto jevy vnímané jako negativní sociální jevy byly v počátcích sociologie deviantního chování jakožto vědní disciplíny často zpracovávány marxistickými představiteli:
 - a. dělnickou třídou v Anglii - jejím vykořisťováním, materiálním postavením a životními podmínkami se zabýval F.Engels;
 - b. sociálními důsledky zaměstnanosti žen v kapitalistickém průmyslu, sociálními podmínkami ovlivňujícími rozpad rodiny, prostituci a jiné jevy zpracoval A.Bebel či S.K.Neumann;

a ostatními nemarxistickými představiteli (nepanuje jednoznačná shoda, kdo či jaká škola byla u zrodu sociologie deviace) – šlo především o:

 - c. teorii anomie a zkoumání sebevraždy dle typů vztahů mezi lidmi E. Durkheimem (jedná se především o Durkheimova Pravidla sociologické metody) a vlivem přítomnosti či absence náboženské víry na sebevražednost T.G.Masarykem;
 - d. Chicagskou školu inspirovanou protokriminologií;
 - e. sociální patologii Herberta Spencera

2. CO JE TO (SOCIÁLNÍ) DEVIACE, JAKÉ POJMY JI SYNONYMIZUJÍ A

CO JE TO SOCIÁLNÍ DEZORGANIZACE ? (PETRUSEK 1997, IN: SOCIÁLNÍ DEVIACE...)

1. = pokles vlivu existujících pravidel sociálního chování na jednotlivé členy skupiny, který je spojen s procesy sociální změny a s individuálními deviacemi (dle Thomase a Znanieckeho z 20. let minulého století (The Polish Peasant in Europe and America))
 2. = (obecně) proces a výsledek procesu podstatného narušení sociální organizace, sociálního řádu
 3. = (specifičtěji) oslabení, narušení nebo rozklad konkrétního normativního řádu a vzorů chování v dané společnosti nebo větší sociální skupině
 4. = (souhrnně) rozklad pravidel společných činností, ztráta identity skupiny, a tím i nezpůsobilost skupiny vykonávat společné činnosti
- je pojmem obsahově vágním a nejednoznačným, byl nahrazen pojmem anomie, sociální deviace či delikvence
 - někdy bývá ztotožňován s odlišným termínem sociální dezintegrace, stejně vágním, nedefinovatelným pojmem (neexistují obecně uznaná a srovnatelná kritéria pro optimální stav sociální integrace), který vyjadřuje:
 - a. v sociologii proces narušení strukturální či funkční jednoty - směřování k celkovému rozpadu, zániku sociální skupiny či sociálního systému – či stav, kdy jedinci ztrácejí spojení se skupinou;
 - b. v psychopatologii rozpad osobnosti.

KDO SE SOCIÁLNÍ DEZORGANIZACÍ ZABÝVAL A S ČÍM JI SPOJOVAL ?

- sociální dezorganizací se hojně zabývala chicagská škola (blíže Munková 2004: 26-7), která se zabývala:
 - a. dilematem mezi reálně se vyskytující diverzitou kulturních vzorců a chování americké společnosti a teoretickou představou společnosti založené na konformním chování (konsensu), které je základem existence řádu a rovnováhy ve společnosti
 - tato diverzita kulturních vzorců je díky tomu, že ohrožuje řád ve společnosti, považována za projev či výsledek sociální patologie;
 - sociální dezorganizace vyvolává deviantní chování, neboť normativní řád nutný pro „normativní“ chování neprostupuje všemi úrovněmi společnosti;
 - b. souvislostí mezi sociální dezorganizací a teritoriální organizací společnosti
 - byla dokázána souvislost mezi prostorovou lokalizací sociálních skupin, jejich pohybem v prostoru a stupněm delikvence, narkomanie, sexuálních deviací a jiných sociálně patologických jevů indikujících sociální dezorganizaci (Shyw a Mackay 1929; 1942)

CO JE TO ANOMIE A JAKÉ JSOU JEJÍ PŘÍČINY?

1. = stav společnosti (jako celku), kdy přestávají platit závazné normy jednání/zákony, tj. kdy nejsou přesně stanovena pravidla jednání lidí (Sedláček, 1994; dle E. Durkheima z druhé poloviny 19. století a dle R.K. Mertova z konce 50. let dvacátého století); příčiny jsou spatřovány:
 - a. v náhlé a hluboké společenské změně, při které dochází k oslabení kontroly společnosti nad jedincem (Merton, 1957)

"Pouze kontrola společnosti ovládá zvířecí přirozenost člověka, jeho čisté fyzické potřeby a neumožňuje jim překročit určité meze. Pokud se však tato kontrola nad jedincem oslabí, dochází k narušení nebo dokonce k dezintegraci sociálních norem a k celkové dezorganizaci společnosti, jež má pro společnost i jedince dalekosáhlé negativní důsledky. Právě tento stav nazýval Durkheim anomíí" (Sedláček, 1994:138).
 - b. spočívají v sociální struktuře společnosti; pojmem anomie označuje problém ležící ve vztahu mezi cíly jednání a normami, kterými se jedinec, jehož záměrem je cílů dosáhnout, řídí.

"Anomie je pak pojata jako zlom v kulturních strukturách, vyskytující se obzvláště tehdy, když dochází k akutnímu nesouladu mezi kulturními normami a cíly a sociálně strukturovanou kapacitou členů skupiny jednat v souhlase s nimi... Z tohoto úhlu pohledu, sociální struktura filtruje kulturní hodnoty, vytváří postupy jednání v souhlase s nimi, jenž jsou možné pro ty, kteří zaujali ve společnosti určité sociální pozice, a obtížné nebo nemožné pro jiné... Pokud je kulturní a sociální struktura malitengrující, jedni volají po jednání a postojích, které druzí vylučují, dochází k filtrování hodnot, které vede k jejich zhroucení, k beznormovosti" (Merton, 1957:162-163).
 2. = kontinuum určitého psychického stavu, psychické izolace nebo též sociální malitengrace, v němž na jeho jednom pólu má jedinec pocit sounáležitosti s jinými, na pólu opačném pocit vzdálenosti od jiných, pocit odcizení" (Rabušic, Mareš, 1996:177).
- = dnes je anomie tradičně vnímána jako "kritický stav společnosti charakterizovaný nejasností, nejistotou, nesoudržností či absencí pravidel a norem, jimiž se má řídit chování členů společnosti i jejich aspirace" (Keller, 1992:149).

CO JE TO SOCIÁLNÍ PATOLOGIE A KDE JSOU HLEDÁNY JEJÍ PŘÍČINY?

(Freiová 1997, In: Sociální deviace...)

1. = (obecně) nezdravé, nenormální, obecně nežádoucí, společnosti nebezpečné jevy představující negativně sankcionované formy deviantního chování
 2. = (jakožto vědní obor) vědní disciplína zabývající se studiem příčin vzniku a existence nežádoucích společností nebezpečných jevů
 3. = (jakožto vědní obor) věda o chorobných a nepříznivých skutečnostech, činech, chování, jež se odchyľují od stanovených norem ale zároveň jsou organickou komponentou života sociálních celků – nemoc tak zde není protikladem zdraví, ale komplementárním projevem biologického a sociálního života (dle E. Durkheima)
- vysvětlování sociálně patologických jevů v první polovině minulého století vedly k hledání jejich příčin:
- a. dědičných či vrozených zkoumaných kriminální antropologií,
 - b. rasových obsažených v genealogických studiích a zachycených teorií rasové nerovnosti,
 - c. psychologických zaměřujících se na poruchy struktury osobnosti, extrémní psychické zátěže, nesoulad mezi id, ego a superego v psychoanalytickém pojetí aj.,
 - d. v naučeném sociálním chování zachyceném teorii učení a teorii nápodoby
 - e. v sociálních faktorech, zvláště v patologické struktuře rodiny a jiných primárních skupin, vytváření specifických subkultur či kontrakultur, industrializaci, vlivu masových médií, vzniku společnosti blahobytu, koncentraci obyvatel ve velkoměstech aj. zachycené teorií nátlaku, zábran, diferencíální asociace aj.
- v rámci novodobé sociální patologie není za deviantní považováno jednání odchyľující se od normy, ale takové chování, které je za deviantní označeno (dle Beckerovy etiketizační teorie, kdy deviace není kvalitou činu ale důsledkem sankcí skupiny uplatňovaných vůči jedinci) – důležitá je proto orientace na situaci, v níž došlo k označení jedince za odlišného, patologického, deviantního, která způsobila stigma

CO JE TO TEDY VLASTNĚ SOCIÁLNÍ DEVIACE?

1. = jakákoli odchylka od normální struktury či funkce, která se může vyskytovat u kteréhokoli jevu v přírodě nebo ve společnosti a která má význam v rámci sociálních interakcí a vztahů u lidských společenství anebo u společensky žijících (neprimitivních) živočichů (Hrčka 2001)
2. = každé sociální chování individua či skupiny které poručuje nějakou sociální normu a je proto určitou částí společnosti odmítáno (Kapr a Petrušek 1991 In: Sociální deviace...)
3. = porušení nebo podstatná odchylka od některé sociální normy chování nebo od skupiny norem (ať již sankcionované právně, nábožensky nebo morálně), která je projevem nerespektování požadavků, které na jedince nebo skupinu klade určitá norma nebo soubor norem a kdy deviace je poté alternativní formou chování (ibid.)
4. = jakékoli chování, které většina (více než polovina členů) dané skupiny neakceptuje (je špatné, zlé, nevhodné, abnormální) anebo které evokuje kolektivní reakci negativního typu; - je to sociálně odsuzované chování, které je většinou lidí v dané skupině považované za nemorální, ilegální či je jednoduše předmětem sociálních sankcí; toto chování je tak nekonzistentní s akceptovanými standardy chování převažujícími v dané sociální skupině – spory o tom, co standardy chování představují vykrystalizovaly v 5 různých přístupů v přesném definování sociální deviace (Tittle and Paternoster 2000):

CO JE POZITIVEM A CO NEGATIVEM POJMU SOCIÁLNÍ DEVIACE?

- pozitivem užití pojmu deviace je:
 - a. vysoká obecnost umožňující zahrnout do společného konceptu různé stavy a projevy vyznačující se společnou vlastností;
 - b. je hodnotově indiferentní, protože nejen že neuvádí konkrétní normy, od které došlo k odchýlení se, ale nevypovídá o tom, zda směr odchylky je pozitivní anebo negativní;
 - c. je emocionálně neutrální, neboť neříká zdali je konkrétní deviantní chování dobré či špatné;
 - d. předpokládá, že deviace se mění v závislosti na kulturním prostředí, sociálním prostoru a času a nepřepokládá, že se lidé mechanicky dělí na normální a devianty.

- negativem užití pojmu deviace může být naopak to, že:
 - a. v sobě spojuje mnoho různých stavů a podmínek značně variabilní kvality a intenzity, jejichž hodnocení je navíc transkulturně a intersubjektivně relativní a mění se v čase; takto široký koncept je navíc
 - b. obtížně definovatelný a operacionalizovatelný pro potřeby výzkumu a
 - c. je obtížně postižitelný všeobecně platnou teorií, protože každá teorie odráží jen některé jeho vlastnosti, nebo může být aplikována jen na některé jeho specifické formy (např. pouze na alkoholismus, prostituci, sebevražedné jednání apod.)

3. PŘÍSTUPY KE KONCEPTUALIZACI SOCIÁLNÍ DEVIACE

(Tittle and Paternoster 2000)

1. Statistická koncepce/statistický přístup – deviace jako odchylka od statistického průměru;
2. Normativní koncepce/absolutistický přístup – deviace jako odchylka od normy;
3. Reaktivní koncepce/přístup – deviace jako značkovací reakce okolí;
4. Kontrolní koncepce/právní přístup - deviace vyžadující negativní sankce
5. Přístup skupinového hodnocení – deviace jako neakceptovatelné, nevhodné a morálně špatné chování dle názoru členů určité skupiny
6. Syntetický přístup

OBECNĚ A ZJEDNODUŠENĚ ROZLIŠUJEME DVA VZÁJEMNĚ KOMPLEMENTÁRNÍ PŘÍSTUPY K VNÍMÁNÍ/DEFINOVÁNÍ SOCIÁLNÍ DEVIACE

1. normativní/absolutistický přístup (objektivistické paradigma) vymezující tzv. objektivní deviaci, kterou je myšleno chování, které porušuje sociální normy nebo osoby, které vykazují takové chování
 - výzkum sociálních deviací je zde zaměřen na
 - a. identifikaci těch, kdo porušují normy a
 - b. na snahu o vysvětlení, proč se takto tito aktéři či skupiny aktérů chovají
2. reaktivní/relativistický přístup (interpretativní paradigma) považující za deviaci to, co je tak označeno ostatními, tj. je to chování či osoby, na které veřejnost reaguje jako na deviantní; co je deviantní tak závisí na tom, kterého aktéra se ptáte (politiků, odborníků, laické veřejnosti aj.)
 - výzkum je zaměřen jednak
 - a. na analýzu sociálních procesů, ve kterých veřejnost deviaci definuje (popis povahy procesů interakce a významu deviací) a
 - b. na analýzu reakce osob, které byly za deviantní označeny

OBECNÉ A ZJEDNODUŠENÉ PŘÍSTUPY KONCEPTUALIZUJÍCÍ SOCIÁLNÍ DEVIACE (SOUHRN)

(Kapr a Petrušek 1991, In: Sociální deviace...; Munková 2004)

1. klasické koncepce absolutizující pojem sociální normy (od 70. let 18. století počínaje H.Spencerem) jsou založeny na těchto předpokladech
 - normy jsou nutné;
 - jejich význam je jednoznačný;
 - jsou kompletně uspořádány pro všechny možné situace;
 - jsou univerzální;
 - jsou nadčasové;
 - jsou sankcionovány nezávisle na individuálních členech skupiny;

2. novější koncepce relativizující význam sociálních norem (cca od 50. let minulého století), které jsou založeny na předpokladu kulturní a časové proměnlivosti hodnocení určitého chování jako deviantního a tvrdí, že¹:
 - deviace je vlastností kterou na ni klade veřejnost;
 - pravidla normy nemají absolutní charakter, tj. neplatí předpoklad absolutistů (viz výše)
 - deviace je funkcí vnímání a hodnocení určitých forem chování společenstvím, jehož se akt týká nebo jež je s ním seznámeno;
 - deviace je funkcí sociální kontroly, oficiálních (tvůrců práva, realizátorů sankcí) i neoficiálních (veřejné mínění, skupinové hodnocení).

¹ Tento výčet vychází z empiricky prověřené skutečnosti, kdy různé kultury hodnotí odlišně sledované akty jako deviantní (Cohenův výzkum 110 společenství, kde za deviantní byly jednoznačně kvalifikovány (tj. trestány) pouze incest, únos a znásilnění vdané ženy).

**4. JAKÝMI DALŠÍMI POJMY
(KROMĚ SOCIÁLNÍ DEZORGANIZACE, ANOMIE A SOCIÁLNÍ
PATOLOGIE)
MŮŽE BÝT POJEM SOCIÁLNÍ DEVIACE (SPECIFIČTĚJI ČI NAOPAK
OBECNĚJI) OZNAČOVÁN?**

- sociální problémy – je obsahově širším pojmem, který zahrnuje kromě sociálně deviantních projevů také projevy, které společnosti škodí a ohrožují ji, ale nepředstavují narušení konkrétní normy a nemají konkrétního pachatele (např. sociální nerovnost (zahrnující rasovou a etnickou diskriminaci, chudobu, věkovou nerovnost, nezaměstnanost), změna a zničení fyzického a sociálního světa (zarhnutjící, znečištění životního prostředí, městské problémy, násilí-války-a-terorismus aj.);
- sociální patologie (blíže viz výše) – tento výraz bývá považován za synonymum sociální deviace, dle Hrčky (2001) evokuje negativní hodnocení aktérů a jejich projevů díky jeho organické analogii s chorobností; v české kriminalistické literatuře bývá za sociálně patologické jevy omezeně vnímáno:
 - a. „jednání spojené s poruchami chování mládeže, kdy jednání spojené s mravnostní kriminalitou je živnou půdou pro tyto jevy“ (Dle Marešová 1997);
 - b. „nejzávažnější porucha chování mládeže projevující se především jako narušení sociálních, a v důsledku toho též trestněprávních norem. Jedná se o poruchy, které se vyznačují určitou hromadností výskytu, stabilitou a rozšířeností při stejných sociálních podmínkách“ (Chmelíka a kol 2003:17)
- negativní společenské jevy/protispoločenské jevy – obsahují negativitu a výraznou ideologickou konotaci;

5. KOMPONENTY SOCIÁLNÍCH DEVIACÍ, JEJICH KLASIFIKACE A TYPOLOGIZACE

SUBJEKT, OBJEKT, OBSAH, CÍL A NÁSLEDEK SOCIÁLNÍ DEVIACE

- subjektem sociální deviace je ten, kdo vykazuje deviantní charakteristiku nebo se deviantně chová, přičemž jím může být (izolovaný) jednotlivec, malá sociální skupina či jiná sociální jednotka (třída, etnická či kulturní menšina);
- objektem sociální deviace jsou (existují-li) všechny sociální a fyzické objekty (jedinci sociální skupiny, třídy, etnické menšiny, subkultury či celá společnost vs. např. vandaly ničený majetek), oblasti společenského života (ekonomika, politika, kultura, morálka, životní prostředí, ideologie) či společenské hodnoty (spravedlnost, čest, zdraví), na které jsou deviantní projevy zaměřeny;
- obsah sociální deviace je tvořen fyzickými, psychickými či sociálními charakteristikami nebo vzorci chování subjektů, které jsou považovány a označovány ve vztahu k nějaké sociální normě za deviantní;
- cíl sociální deviace je buď předem určený a je zaměřen na uspokojení nějaké fyzické, psychické či sociální potřeby či více potřeb (sexuální uspokojení, uznání v delikventním gangu), anebo je deviantní akt a deviantní kariéra jednotlivce nemotivovaná, není sledován předem stanovený cíl a motivace se může měnit během samotného aktu;
- následek sociální deviace je v případě předem motivovaného chování dosažení či nedosažení stanoveného cíle, který může vyvolat :
 - a. u jednotlivce pocity hanby, viny, snahy o racionalizaci nebo neutralizaci;
 - b. u okolí normalizace deviantního chování či naopak jeho stigmatizace, která může vést k odstranění či zmírnění deviace nebo naopak ke stabilizaci deviantního chování, a tím k osvojení deviantní identity a role

JAKÉ JSOU SLOŽKY/KOMPONENTY SOCIÁLNÍCH DEVIACÍ ?

(Hrčka 2001: 20, upraveno)

1. deviantní motiv;
2. projevy deviantního chování;
3. interpretace deviantního chování okolím (označkování);
4. regulace deviantního chování okolím;
5. vliv regulačních opatření na další chování jednotlivce či skupiny.

JAKÉ DALŠÍ POJMY VZTAHUJÍCÍ SE K SOCIÁLNÍM DEVIACÍM A JEJICH TYPŮM ROZEZNÁVÁME ?

Rozlišujeme následující pojmy vztahující se k sociálním deviacím a jejich typům

- symbolický vs. sociální význam deviace, - v prvním případě se jedná o „deviantní kvalitu“ (Hrčka 2001), která je projevem deviace, a tím i mírou jejího odklonu od normy a v druhém případě sociální význam deviace představuje identifikaci a interpretaci deviace jejím okolím;
- negativní vs. pozitivní deviace – vyjadřuje pozitivní i negativní konotaci deviace (deviací je jak chudoba, tak i nadměrné bohatství, alkoholismus i abstinenci aj.);
- toleranční limit – limit pozitivní či negativní deviace, který je variabilní v čase a který souvisí s tím, že žádná norma či skupina norem není nikdy dodržována úplně přesně a všemi lidmi stejně (např. tolerance vůči konzumentu alkoholu kolísá od přísného zákazu sankcionovaného náboženskou a právní normou až po shovívavou a sociálně nebezpečnou lhostejnost ke zneužívání alkoholu; podobně např. sexuální chování aj.);
- koncepte objektivní deviace (marxismus, strukturní funkcionalismus, pozitivismus) – deviace je považována výhradně za jednání porušující nějakou normu, a to pouze tehdy, jsou-li splněny některé podmínky vzniku, projevu a

následků deviace (opakovatelnost, hromadnost, relevance, podobnost či identita příčin aj.); radikální sociologie přitom klade důraz na význam procesů tvorby norem a kauzálního řetězce vznikajícího mezi normotvorným aktem, interpretací normy, porušením normy a interpretací faktu objektivní sociální deviace;

- sankce – všechny mechanismy vedoucí k posílení sociální normy, které jsou prosazovány buď různými formami odměn (pozitivní sankce) anebo trestů za její porušení (negativní sankce); sankce mají různou míru formalizace – formální sankce jsou přesně definovaná pravidla a postupy (často v písemné podobě) pro aplikaci různých odměn a trestů v závislosti na normách společnosti a lidského chování; je-li sociální kontrola příliš silná, hrozí existence společnosti s totalitárními rysy (Orwelovo 1984), při příliš slabé sociální kontrole hrozí rozpad sociálního konsenzu, anarchie; dle N.Luhmanna působí normy kontrafakticky, nutí jedince i společenství, aby na změněné podmínky reagovali nikoli změnou normy, ale vynucením si poslušnosti a dodržení normy
- sociální kontrola – mechanismy formální (policie, soudy) i neformální (rodiče, přátelé) povahy, kterými se společnost chrání proti svým narušitelům v zájmu udržení sociálního konsenzu; funkcí neformální sociální kontroly je osvojení si a udržení přiměřené motivace jednotlivce na společensky uznávaných a řízených vzorech jednání v průběhu jeho životního cyklu – společnost musí zpětně prostřednictvím těchto vzorů jednání přiměřeně uspokojovat či odměňovat své členy (Pardone 1971)
- sociální vs. nesociální deviace - sociální deviace má buď význam v rámci sociálních interakcí a vztahů (a vyskytuje se v lidských společenstvích anebo u společensky žijících živočichů); anebo má význam u nesociálních objektů (a jedná se pak o deviaci nesociální), tj. objektů, mezi nimiž neexistují sociální interakce a vztahy a které tak nevytvářejí organizovaná společenství (neživé předměty, rostliny, jednodušší živočichové);
- skrytá deviace – taková sociální deviace, která nemá význam u sociálních objektů, jedná se o odchylky, které nejsou okolím považovány za deviantní, neboť neovlivňují sociální interakce a vztahy;

- primární vs. sekundární deviace (zavedená do sociologie a sociální psychologie E.M. Lemertem) – dojde-li k porušení pravidla nebo normy na základě původního podnětu, impulsu či sociálně situačního, psychologického nebo fyziologického zdroje (např. zneužívání alkoholu jako reakce na smrt blízké osoby), hovoříme o primární deviaci, přičemž sekundární deviace je důsledkem reakce individua na označení jeho chování jeho okolím, představuje „druhou reakci“ jedince na označení/etikatizaci jeho chování jako deviantního chování (na toto označení/sociální typizaci může jedinec reagovat změnou vlastní identity, rekonstrukcí vlastního já a proměnou sebepojetí); toto pojetí bylo kritizováno pro:
 - a. podcenění významu primární deviace Lemertem;
 - b. nepředpokládání možnosti resocializace aktéra, jeho změny a možnosti jeho aktivní, sociálně organizované obrany proti vzniku sekundární deviace;
- protispolečenské chování (normativní pojem znevažující etiketizační přístup) – je vnímáno jako nežádoucí sociální deviace, která má obvykle podobu systematického či příležitostného porušení právních či obyčejových norem jednání a chování, čímž dochází k záměrnému či nezáměrnému narušení zájmů, ekonomických, politických a morálních základů společnosti, státu, vládnoucí a politické reprezentace; jsou sem zahrnovány také jevy nacházející se v tolerančním limitu, které nejsou značnou částí společnosti chápány jako deviantní; patří sem tedy například kriminalita (včetně hospodářské typu tunelování, neplacení daní aj.), sexuálně deviantní chování a prostituce (znásilnění, komerční sexuální zneužívání včetně sexuálního zneužívání mladistvých, které nemá znaky znásilnění), alkoholismus, užívání drog;
- aberantní chování – bývá ztotožňováno s chováním delikventním a označuje vědomé porušování některé sociální normy či skupiny norem aktérem, který si je vědom platnosti této normy či norem a sám tuto platnost uznává;
- nonkonformní chování – chování, které se snaží upozornit na skutečnost narušení normy či poukazovat na její neplatnost či nelegitimitu;
- semideviantní chování (semideviace – Etzioni, Halev 1975) – chování vyvolávající ambivalentní reakce okolí, jedni ji schvalují, jiní je považují za deviantní (emigrace, korupce, protekce)

- behaviorální vs. nonbehaviorální sociálně deviantní projevy – jsou typy sociálních deviací, které představují jak deviantní chování, tak i fyzické, sociální či psychologické deviantní charakteristiky (pojem Navrhovaný Hrčkou (2001) nahrazuje pojem sociální deviace, protože sociální deviace nezahrnují pouze deviantní chování);
- nonkonformita – deviantní chování, které je v rozporu s požadavky a očekáváními okolí, s určitými názory, zvyky, postoji a idejemi.

6. JAK VYMEZUJEME RIZIKOVÉ SKUPINY A JEDNÁNÍ A JAKÉ SKUPINY A JAKÁ JEDNÁNÍ LZE TEDY POVAŽOVAT ZA RIZIKOVÁ ?

Jak vymezujeme RSRJ ?

= všechny ty sociální skupiny a jednotlivci, které se vyznačují chováním, které je veřejností vnímáno a hodnoceno jako sociálně deviantní, tj. lišící se od „běžného“ chování

Kontinuum organizace (různých typů) sociálních deviací

(dle Tittle a Patternoster 2000: 63, upraveno)

méně organizované sociální deviace	středně organizované sociální deviace	plně organizované sociální deviace
← Individualizované sociální deviace	Subkulturní sociální deviace	→ Deviantní skupiny
Mentálně nemocní	Swinging	Amish
Sebevražedné jednání	Rekreační užívání drog	Teroristé
Hrubost	Pevné stanovení ceny	Perfekcionisté

Jaké skupiny a jaké jednotlivce můžeme považovat za sociálně deviantní (vykazující rizikové jednání) v oblasti sociální politiky a sociální práce ?

1. jedinci s duševními poruchami a poruchami chování (např. s poruchami příjmu potravy, sexuálními poruchami, návykovými a impulzivními poruchami typu gambling);
2. jedinci se sebevražedným myšlením a jednáním;
3. narkomani, alkoholici a jinak závislé osoby či skupiny osob (závislí na informačních technologiích/internetu, televizi, workholici, závislí na sektě aj.);
4. pachatelé a oběti mravnostní kriminality a souvisejících trestných činů (sexuálního a komerčního sexuálního zneužívání);
5. mladiství (delikventní) pachatelé trestné činnosti;
6. bezdomovci.

7. RŮZNÉ TYPY TEORIÍ DEVIANTNÍHO CHOVÁNÍ

ČTYŘI ZÁKLADNÍ OBECNÉ TYPY TEORIÍ DEVIANTNÍHO CHOVÁNÍ

(Kapr a Petrušek 1991, In: Sociální deviace...)

A. Normativní koncepty sociální deviace = deviace narušující nějakou normu = tradiční teorie předpokládající danost sociálních norem, neproblematičnost sociálního řádu, který je předem dán – v popředí zájmu je osobnost devianta a příčiny jeho chování

1. teorie kulturního přenosu/teorie učení – deviantní chování je naučeno stejným způsobem jako chování konformní, tj. interakcí s lidmi, a vzniká proto v určitých subkulturách, v nichž je pokládáno za „normální“ (Sutherlandova teorie diferenciální asociace);
2. teorie strukturálního tlaku/ funkcionalismu a anomie – v každé společnosti vznikají situace či dlouhodobé stavy, na které určitá část populace reaguje chováním odchylným od normy (viz teze „chudoba plodí zločin“, „bída vede k prostituci“ (Durkheimova teorie anomie);
3. kontrolní teorie/teorie konfliktu – vychází z teze, že lidé jsou konformní protože existuje sociální kontrola, a deviantní chování pak vzniká v důsledku jejího oslabení či absence (Mertonova teorie adaptivních mechanismů ?);

B. Reaktivní koncepty sociální deviace – deviace vzniká v důsledku jejího označení; sociální normy, a tím i společenský řád nejsou předem dány, jsou vytvářeny – pohlíží se na deviantní chování z jiných aspektů nežli ad(A), především si všímají osob, které utváří normy a pravidla a jejich dopad na devianty

4. etiketizační teorie/symbolický interakcionismus – deviantní chování vzniká jako důsledek efektivního označování některých lidí za devianty sociálně významnými lidmi

VÝVOJ NÁZORŮ NA DEVIANTNÍ CHOVÁNÍ V OBLASTI ZÁPADNÍ SOCIOLOGIE A SOCIÁLNÍ PSYCHOLOGIE

(Wood dle Petrušek, Kapr 1991)

1. empiricismus (1925-45) představovaný chicagskou školou – aplikuje pozitivistickou metodologii a zaměřuje se výhradně na popis výskytu deviantních jevů a jejich korelace s některými vybranými, zejména ekologickými faktory; absentuje tak teoretická interpretace a hodnotová interpretace zkoumaných jevů;
 2. individuální patologie (1930-60) – centrem zájmu jsou individuální mentální poruchy;
 3. strukturalismus (1945-) – je založen na teorii konsensu, který je deviací porušen, sleduje vliv makrostrukturálních i mikrostrukturálních faktorů na vznik deviantního chování a opomíjí otázku, jak se deviant stává deviantem;
 4. symbolický interakcionismus (1950-) – zabývá se procesem učení se deviantní roli („deviantní kariérou“), abstrahuje však od makrostrukturálních determinant a situuje tak devianta do jakéhosi „sociálního vakua“;
 5. naturalismus (1960-) – zaměřuje se na zkoumání formování deviace v každodenním výzkumem v rámci etnometodologických výzkumů a etnografické kriminologie;
 6. labellingová teorie (1965-) – vychází z důrazu na proces identifikace osob jako deviantů a jejich reakcí na toto označení/nálepku/label;
 7. konfliktní teorie (1968-) – deviace je odvozována přímočaře z třídního charakteru norem a třídního konfliktu
- je zde patrný posun perspektiv zkoumání od zájmu zaměřeného na osoby, které porušily pravidla k osobám která pravidla tvoří a manipulují s nimi, resp. od devianta k veřejnosti označující devianta za deviantního:
- „...jde o snahu prokázat, že žádný akt sám osobě není „inherentně deviantní“, ale že se deviantním stává ve složité interakci mezi normou, aktérem, aktem, tvůrcem a realizátorem práva a veřejnosti“ (Kapr a Petrušek 1997: 18 In: Sociální deviace...)

TEORIE LOKALIZUJÍCÍ POTENCIÁLNÍ PŘÍČINY DEVIANTNÍHO CHOVÁNÍ V POVAZE SAMOTNÉHO AKTÉRA A JEHO RACIONÁLNÍ VOLBY ČI V SITUACI, KTERÁ URČITOU VOLBU UMOŽŇUJE ČI NABÍZÍ

1. teore kinds-of-people - předpokládá, že existují určité typy či druhy lidí, které mají tendenci volit chování, které je mimo normu;
 - Hobbesova teorie přirozeného stavu předpokládající zabudování deviantního chování v lidské přirozenosti;
 - Lombrosova či Hootonova biosociální teorie;
 - Sutherlandova teorie sociálního učení deviací (splývá s následnou situační teorií);
2. situační teorie – v určitých situacích, které navozují možnost deviantního chování (provokace, stres, příležitost) může každý udělat totéž:
 - na Mertonovu teorie anomie reagující Cloward a Ohlinova teorie nelegitimní možnosti;
3. konjunktivní teorie (kombinace výše uvedených teorií) – v určitých situacích se určitý typ/druh lidí bude chovat určitým způsobem; patří sem teorie považující pravidla za nutně problematická v konkrétních situacích;
 - etnometodologická teorie (Cicourel, Sudnow)
 - Beckerova teorie labellingu (Kitsuse, Ericsson)
 - Lemmertova teorie primární a sekundární deviace
 - Lyman a Scottova existencialistická teorie absurdity
 - marxistické radikální teorie (Quinney, Chambliss aj.)